O‘TKIR ISLOMOVNING ILMIY FAOLIYATI VA ARXEOLOGIYA RIVOJIGA QO‘SHGAN HISSASI

Axmadaliyeva Ra’noxon O‘rinboy qizi
Farg‘ona davlat texnika universiteti
Ijtimoiy fanlar va sport kafedrasi assistenti
axmadaliyevaranoxon93@gmail.com
orcid.org/0009-0007-2968-8960
+998907761611

Annotatsiya:

Mazkur maqolada o‘zbek arxeologiya maktabining yirik vakillaridan biri bo‘lgan O‘tkir Islomovning O‘zbekiston hududida mezolit davrini o‘rganishdagi ilmiy faoliyati tahlil qilinadi. Olimning mezolit va unga tutash bo‘lgan tosh davri bosqichlarini tadqiq etishdagi ilmiy qarashlari, arxeologik izlanishlari hamda ibtidoiy jamiyat tarixini tiklashdagi hissasi yoritiladi. Shuningdek, O‘zbekiston hududidagi mezolit davri yodgorliklari, ularning madaniy xususiyatlari, xo‘jalik shakllari va mikrolit industriyasining rivojlanishiga oid masalalar ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari O‘tkir Islomov ilmiy merosining O‘zbekiston va Markaziy Osiyo arxeologiyasi rivojidagi ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: *O‘zbekiston arxeologiyasi, tosh davri, ibtidoiy jamiyat, arxeologik yodgorliklar, mikrolit industriyasi, paleolit, neolit, moddiy madaniyat, arxeologik tadqiqotlar, ovchilik, terimchilik, baliqchilik, mehnat qurollari, stratigrafik usul, tipologik tahlil, paleoekologik yondashuv, Markaziy Osiyo arxeologiyasi, madaniy taraqqiyot, xo‘jalik faoliyati, tarixiy meros, ibtidoiy jamoalar, tosh qurollar, arxeologik ekspeditsiyalar*.

KIRISH

O‘zbekiston hududi insoniyat sivilizatsiyasining qadimgi markazlaridan biri hisoblanadi. Respublikamiz hududida paleolit, mezolit, neolit va bronza davrlariga oid yuzlab arxeologik yodgorliklar aniqlangan bo‘lib, ular insoniyat taraqqiyotining ilk bosqichlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Ayniqsa, mezolit davri insoniyat tarixida muhim o‘tish bosqichi bo‘lib, bu davrda iqlim sharoitlarining o‘zgarishi, ovchilik texnologiyasining takomillashuvi va yangi mehnat qurollarining yaratilishi kuzatiladi.

Mezolit davri miloddan avvalgi XII–VII ming yilliklarni qamrab olib, paleolit va neolit davrlari o‘rtasidagi o‘tish bosqichi sifatida tavsiflanadi. Muzlik davrining yakunlanishi natijasida tabiatda yuz bergan o‘zgarishlar insonlarning yashash tarziga bevosita ta’sir ko‘rsatdi. Hayvonot va o‘simlik dunyosining yangilanishi natijasida ibtidoiy jamoalar yangi ekologik muhitga moslashishga majbur bo‘ldilar. Natijada ovchilik, baliqchilik va terimchilik xo‘jaliklarida yangi usullar paydo bo‘ldi.

O‘zbekiston mezolit davrini ilmiy jihatdan tadqiq etishda ko‘plab olimlar faoliyat yuritgan bo‘lsalar-da, O‘tkir Islomovning ilmiy izlanishlari alohida ahamiyat kasb etadi. U O‘zbekiston hududidagi tosh davri yodgorliklarini tizimli ravishda o‘rganib, mezolit davrining moddiy madaniyati, xo‘jalik faoliyati va tarixiy taraqqiyot bosqichlarini aniqlashga katta hissa qo‘shdi. [1, 2].

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi O‘tkir Islomovning O‘zbekiston mezolit davrini o‘rganishdagi ilmiy faoliyatini tahlil qilish va uning arxeologiya faniga qo‘shgan hissasini baholashdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilar:

- O‘tkir Islomovning ilmiy faoliyatini o‘rganish;
- Mezolit davri bo‘yicha olib borgan arxeologik tadqiqotlarini tahlil qilish;
- Olim tomonidan aniqlangan moddiy madaniyat namunalarining ilmiy ahamiyatini baholash;
- Mezolit davri xo‘jalik faoliyati haqidagi ilmiy qarashlarini yoritish;
- Olim merosining zamonaviy arxeologiya fanidagi o‘rnini aniqlash.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida tarixiylik, xolislik va ilmiylik tamoyillariga asoslangan holda arxeologik materiallarni kompleks tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Shuningdek, tipologik, qiyosiy-tarixiy, stratigrafik hamda paleoekologik metodlar qo‘llanildi.

Arxeologik topilmalarni boshqa mintaqalardagi mezolit davri yodgorliklari bilan taqqoslash orqali ularning umumiy va o‘ziga xos jihatlari aniqlandi. Mazkur metodologik yondashuv mezolit davrining tarixiy taraqqiyotini chuqurroq o‘rganish imkonini berdi.

O‘tkir Islomovning ilmiy faoliyati

O‘tkir Islomov O‘zbekiston arxeologiya fanining yirik namoyandalaridan biri bo‘lib, o‘z ilmiy faoliyatini asosan ibtidoiy jamiyat tarixi va tosh davri arxeologiyasini o‘rganishga bag‘ishlagan. U ko‘p yillar davomida O‘zbekiston va Markaziy Osiyo hududlarida olib borilgan arxeologik ekspeditsiyalarda faol ishtirok etib, paleolit, mezolit va neolit davrlariga oid ko‘plab yodgorliklarni tadqiq qilgan. Olimning ilmiy izlanishlari insoniyat taraqqiyotining dastlabki bosqichlari, qadimgi jamoalarning shakllanish jarayonlari, ularning xo‘jalik faoliyati hamda moddiy va ma’naviy madaniyatini o‘rganishga qaratilgan edi. O‘tkir Islomov o‘z tadqiqotlarida arxeologik topilmalarni zamonaviy ilmiy metodlar asosida tahlil qilishga katta e’tibor qaratdi. U stratigrafik kuzatuvlar, tipologik taqqoslash va qiyosiy-tarixiy tahlil usullaridan foydalanib, tosh davriga oid yodgorliklarning xronologik ketma-ketligini aniqlashga harakat qildi. Ayniqsa, uning mezolit davri yodgorliklari bo‘yicha olib borgan ishlari ushbu davrning xo‘jalik va madaniy taraqqiyotini chuqurroq anglash imkonini berdi. [3].

Olim tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida O‘zbekiston hududida yashagan qadimgi aholining kundalik turmush tarzi, yashash maskanlari, mehnat qurollari va tabiat bilan o‘zaro munosabatlari haqida muhim ilmiy ma’lumotlar qo‘lga kiritildi. Arxeologik topilmalar asosida qadimgi jamoalarning ovchilik, baliqchilik va terimchilik faoliyati, shuningdek, ularning atrof-muhitga moslashish jarayonlari ilmiy jihatdan yoritib berildi. Bu esa O‘zbekiston hududidagi ibtidoiy jamiyatlarning rivojlanish bosqichlarini yanada aniqroq tasavvur qilish imkonini yaratdi. O‘tkir Islomovning ilmiy faoliyatida mezolit davri alohida o‘rin tutadi. Olim ushbu davrga oid topilmalarni o‘rganish orqali mikrolit qurollarning paydo bo‘lishi va keng tarqalishi insoniyat taraqqiyotida muhim texnologik yutuq bo‘lganligini asoslab berdi. U mezolit davri qurollarining shakli, tayyorlanish texnologiyasi va foydalanish usullarini tahlil qilib, ularning ovchilik xo‘jaligini takomillashtirishdagi ahamiyatini ko‘rsatib berdi.

Ayniqsa, kamon va o‘qning keng qo‘llanilishi mezolit davri jamoalarining hayotida muhim o‘zgarishlar yasaganligini ta’kidladi.

Olimning ilmiy izlanishlari faqat alohida yodgorliklarni tavsiflash bilan cheklanib qolmadi. U tosh davri yodgorliklarini umumlashtirib, ularning tarixiy taraqqiyotdagi o‘rnini aniqlashga intildi. Natijada O‘zbekiston hududidagi paleolit, mezolit va neolit davrlarining o‘zaro bog‘liqligi, madaniy rivojlanish bosqichlari hamda mintaqaviy xususiyatlari haqida yangi ilmiy xulosalar ishlab chiqildi. Bu tadqiqotlar keyinchalik Markaziy Osiyo ibtidoiy tarixini o‘rganish bo‘yicha olib borilgan ilmiy ishlar uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qildi. O‘tkir Islomov tomonidan yaratilgan ilmiy asarlar, monografiyalar va maqolalar O‘zbekiston arxeologiya fanining rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi. U o‘zining ko‘p yillik ilmiy faoliyati davomida yuzlab ilmiy maqolalar va bir qator fundamental tadqiqotlarni yaratib, tosh davri tarixini o‘rganishga katta hissa qo‘shdi. Olim tomonidan to‘plangan arxeologik materiallar va ishlab chiqilgan ilmiy xulosalar bugungi kunda ham tadqiqotchilar tomonidan keng foydalanilmoqda.

Mezolit davrining xo‘jalik faoliyatini tadqiq etish

O‘tkir Islomovning ilmiy tadqiqotlarida mezolit davri jamoalarining xo‘jalik faoliyatini o‘rganish alohida o‘rin egallaydi. Olim arxeologik topilmalar va yodgorliklarni tahlil qilish asosida mezolit davrida ovchilik asosiy xo‘jalik turi bo‘lganligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Ayniqsa, ushbu davrga oid yodgorliklardan topilgan mikrolit qurollar, o‘q va nayza uchlari ovchilikning takomillashganligini ko‘rsatadi. O‘tkir Islomovning ta’kidlashicha, kamon va o‘qning keng qo‘llanilishi yirik va mayda hayvonlarni ovlash samaradorligini oshirgan hamda insonlarning oziq-ovqat bilan ta’minlanishida muhim ahamiyat kasb etgan.

Olim mezolit davri xo‘jaligini faqat ovchilik bilan cheklab qo‘ymaydi. Uning fikricha, bu davrda baliqchilik va terimchilik ham jamoalar hayotida muhim o‘rin tutgan. Daryo, soy va ko‘llar yaqinida joylashgan arxeologik yodgorliklarni o‘rganish natijasida qadimgi aholi suv resurslaridan samarali foydalanganligi aniqlangan. Baliq ovlash uchun ishlatilgan qurollar va suv havzalari atrofida joylashgan manzilgohlar baliqchilikning mezolit davri xo‘jaligining muhim tarmoqlaridan biri bo‘lganligini ko‘rsatadi. Terimchilik esa yovvoyi mevalar, ildizlar va o‘simliklarni yig‘ish orqali jamoalarning oziq-ovqat ehtiyojini qondirishga xizmat qilgan.

Mikrolit qurollar va texnologik taraqqiyot

Mezolit davrining asosiy xususiyatlaridan biri mikrolit texnologiyasining rivojlanishidir. O‘tkir Islomov tomonidan o‘rganilgan yodgorliklardan topilgan mikrolitlar quyidagi turlarga bo‘linadi:

- Uchburchak shaklli mikrolitlar;
- Trapetsiyasimon mikrolitlar;
- Segment ko‘rinishidagi mikrolitlar;
- Qirg‘ichlar;
- Kesgichlar;
- Nayza va o‘q uchlari.

Mazkur qurollarning paydo bo‘lishi mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qilgan. Kichik hajmli va yengil qurollar yordamida ovchilik samaradorligi ortgan hamda yangi turdagi xo‘jalik faoliyatlari shakllangan. [4].

Ijtimoiy taraqqiyot masalalari

O‘tkir Islomov mezolit davrini ibtidoiy jamoa tuzumining rivojlanishidagi muhim bosqich sifatida baholaydi. Olimning fikricha, ushbu davrda jamoalar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar kuchaygan, tajriba almashinuvi kengaygan va mehnat taqsimotining dastlabki ko‘rinishlari paydo bo‘lgan.

Mezolit davrida yashash joylarining takomillashuvi, ovchilik usullarining murakkablashuvi va mehnat qurollarining rivojlanishi insonlarning ijtimoiy hayotiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatgan.

O‘tkir Islomov ilmiy merosining ahamiyati

O‘tkir Islomovning ilmiy merosi bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Uning tadqiqotlari asosida O‘zbekiston tosh davri arxeologiyasi bo‘yicha ko‘plab yangi ilmiy ishlar amalga oshirilmoqda.

Olimning ilmiy faoliyati natijasida:

- Mezolit davri yodgorliklarining ilmiy tavsifi yaratildi;
- Tosh davri madaniyatlarini davrlashtirish masalalari aniqlashtirildi;
- Arxeologik topilmalarni tasniflash tizimi takomillashtirildi;
- O‘zbekistonning qadimgi tarixiga oid yangi ilmiy konsepsiyalar ishlab chiqildi;
- Markaziy Osiyo ibtidoiy madaniyatlarining rivojlanish qonuniyatlari aniqlandi.

Bugungi kunda O‘tkir Islomov tomonidan to‘plangan arxeologik materiallar va ilmiy xulosalar yosh tadqiqotchilar uchun muhim ilmiy manba vazifasini o‘tamoqda. [5, 6].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O‘tkir Islomov O‘zbekiston hududida mezolit davrini o‘rganish va ilmiy jihatdan asoslashda beqiyos xizmat ko‘rsatgan yirik arxeolog olimlardan biridir. Uning ko‘p yillik ilmiy izlanishlari natijasida mezolit davriga oid ko‘plab arxeologik yodgorliklar aniqlanib, ularning madaniy qatlamlari, mehnat qurollari va xo‘jalik faoliyati chuqur tahlil qilindi. Ayniqsa, mikrolit tosh qurollarning o‘rganilishi mezolit davri aholisi turmush tarzi, ovchilik va terimchilik faoliyati, shuningdek, tabiiy muhitga moslashish jarayonlarini yoritishda muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qildi.

Olimning tadqiqotlari nafaqat mezolit davrining xronologik va madaniy xususiyatlarini aniqlashga, balki O‘zbekiston hududida ibtidoiy jamiyat taraqqiyotining uzviy rivojlanish bosqichlarini ilmiy asosda tiklashga ham imkon yaratdi. O‘tkir Islomov tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy qarashlar va metodologik yondashuvlar keyingi avlod arxeologlari uchun muhim nazariy asos vazifasini o‘tamoqda. Uning ilmiy ishlari tufayli Markaziy Osiyo, xususan O‘zbekistonning tosh davri tarixini o‘rganish yangi bosqichga ko‘tarildi va xalqaro ilmiy doiralarda ham e’tirof etildi. Shu bilan birga, O‘tkir Islomovning ilmiy merosi O‘zbekiston arxeologiya maktabining shakllanishi va rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi. Uning ilmiy faoliyati natijalari bugungi kunda ham tarix, arxeologiya va antropologiya sohalarida olib borilayotgan tadqiqotlar uchun muhim manba sifatida xizmat qilmoqda. Demak, O‘tkir Islomovning mezolit davrini o‘rganishdagi hissasi nafaqat milliy tarixshunoslik, balki jahon arxeologiya fanining rivojiga qo‘shilgan salmoqli ilmiy hissa sifatida baholanishi lozim. Uning ilmiy merosini chuqur o‘rganish va targ‘ib etish O‘zbekistonning qadimgi tarixini yanada mukammal yoritishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Islomov O‘. Markaziy Osiyoning tosh davri arxeologiyasi. – Toshkent, 1984.
2. Asqarov A. O‘zbekiston tarixi: eng qadimgi davrdan o‘rta asrlargacha. – Toshkent: O‘qituvchi, 1994.
3. Sulaymonov R.X. O‘zbekiston arxeologiyasi. – Toshkent, 2008.
4. Ranov V.A.Первобытная история Средней Азии.-Душанбе.1973.
5. Kabirov J.K. Ibtidoiy jamiyat tarixi. – Toshkent, 2005.
6. Masson V.M. Drevnaya istoriya Sredney Azii. – Moskva, 1964.
7. Jo‘raqulov M. O‘zbekistonning qadimgi tarixi va arxeologiyasi. – Toshkent, 2010.